

Integrale overname uit Landbouwblad ??? 1979

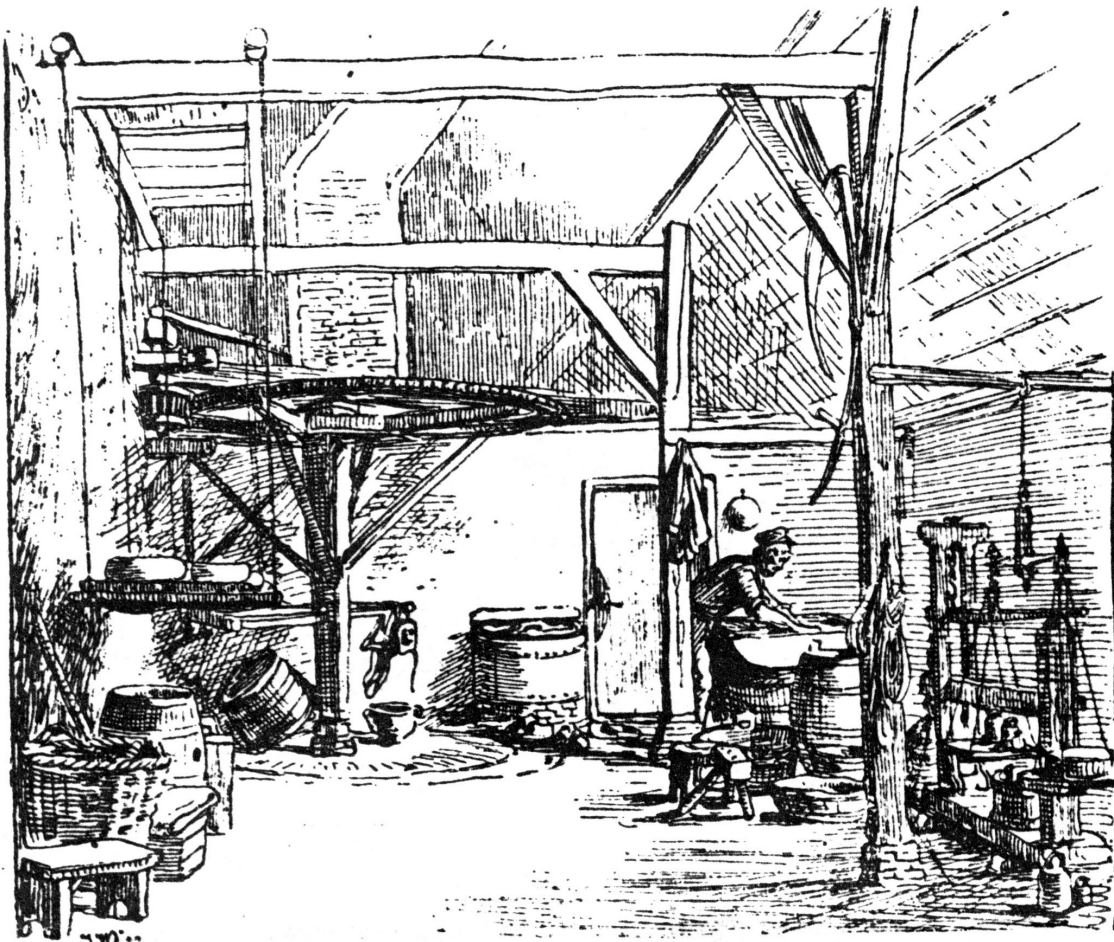
Begin van machinale zuivelbereiding in Nederland ¹

Honderd jaar geleden eerste zuivelfabriek in Friesland gesticht

Het is dezer dagen een eeuw geleden, dat in Friesland een begin werd gemaakt met de fabrieksmatige bereiding van zuivelproducten.

Het verheugt ons, ter herdenking van dit belangrijke feit, bijgaand artikel te kunnen plaatsen. Het is van de hand van ing. W. J. Bokma de Boer (73) te Utrecht, een kleinzoon van Mindert Bokma de Boer, die in 1879 te Veenwouden de zuivelfabriek „Freia” stichtte.

Red.

¹ Ook geplaatst in MAP Centrifuge's

De Leidsche Melkinrichting leverde 4 april 1879 voor het eerst machinaal bereide boter af. De roomboter- en kaasfabriek „Freia” te **Veenwouden** kreeg concessie op 10 mei 1879, maar beperkende voorwaarden vertraagde het in gebruik nemen tot 17 september 1879. Het waren de Friezen Jan Romkes Borger te Leiden en Mindert Bokma de Boer te Veenwouden die deze uitdaging aandurften. We willen ons bepalen tot enige voorgeschiedenis in verband met de oprichting van de twee eerste machinale zuivelfabrieken, hun pioniers en het verdere verloop van de fabriek „Freia” te Veenwouden.

Nadat in 1859 in de staat New-York in het district Orange het z.g. „Orange-Country” koelstelsel was ingevoerd en in Engeland dit in Derby en Longford werd overgenomen, werd dit koelstelsel in Zweden, door de grootgrondbezitter Swartz op het landgoed Hofgarden bij Madstena in 1869 verder verbeterd. Het berustte in hoofdzaak om de melk met gebruikmaking van lage temperaturen, die het vriespunt nabij kwamen, te bewaren. De melk bleef langer zoet en ontroomde beter. Het naar Swartz genoemde stelsel werd gedeeld in de ijsmethode (opslag van ijs door de lage temperatuur te bereiken) en de koudwatermethode.

Volgens het *Swartz-stelsel* werden in Zweden en Denemarken, in dit laatste land onder leiding van de Deen Segeleke, fabrieken voor zuivelbereiding op- en ingericht omstreeks 1865. Sleeswijk-Holstein en Duitsland volgden.

Door prof. Fuchs van de veeartsenijschool te Karlsruhe worden in 1859 reeds proeven genomen om de melk met gebruikmaking van centrifugaalkracht te ontromen. A. Prardt, bierbrouwer in Beieren, ging in 1864 hiermede door, hij slaagde hierin, maar het toestel voldeed niet. Ter gelegenheid van een in 1872 gehouden tentoonstelling te Wenen werd aan de machiniefabrikant Lefeldt te Schöningen opgedragen het centrifugeren nogmaals in studie te nemen. Het resultaat was dat hij in 1874, ter gelegenheid van een tentoonstelling van zuivelproducten te Bremen een centrifuge ten behoeve van de melkontroming in werking stelde, het toestel vertoonde vele gebreken. Eerst in 1877 werd door hem een centrifuge vervaardigd, waar de gevormde room en de afgeroomde melk automatisch konden wegvloeien.

In Zweden was het de bekende machinefabriek Laval die in 1889 een ontromingsmachine vervaardigde welke het volgend jaar op een tentoonstelling in Flensburg met een eerste prijs bekroond werd. In Zwitserland en Frankrijk kende men omstreeks 1880 onderlinge ondernemingen, waarbij volgens de oude methode van de boerderij kaas gemaakt werd.

Het werd 1871, dat door een destijds in Engeland wonende Nederlander, de heer J. Muller, in **Broek in Waterland** een kaasfabriekje werd ingericht om volgens het Amerikaans-Engelse systeem de grote Derbykazen voor export te maken. De inrichting kwam reeds spoedig onder beheer van een zekere C. Schermerhorn, die voor de kaasmakerij eerst uit Amerika naar Engeland gekomen was. Vervolgens werd de heer Hofmen eigenaar, die na korte tijd failliet ging. De inventaris werd verkocht aan een twintigtal veehouders uit **Wieringerwaard**, die aldaar in 1872 een kaasfabriek oprichtten. In 1875 werden de resultaten zo ongunstig, dat aan opheffing gedacht werd. Een tiental veehouders zette de zaak door, maar gingen over tot het maken van andere kaassoorten.

In 1871 zijn nog twee kaasfabriekjes ingericht en wel te **Anne Paulowna** en **Waddinxveen**. Hier werden eveneens de Engelse kazen gemaakt. In 1875 sloot het bedrijf te Anne Paulowna. Het fabriekje te Waddinxveen was eigendom van de kaashandelaar Wernink en werd gedreven door de heer J. Muller voornoemd. Door de dood van de heer Wernink werd het bedrijf in 1874 opgeheven.

Vooraf in Friesland

Lange tijd is in ons land, maar vooral in Friesland strijd gevoerd over het al of niet oprichten van zuivelfabrieken. Sterker nog er was in Friesland grote weerstand onder de boeren met de boerinnen voorop, zij toch zouden „hun vak” moeten overdragen aan anderen en dan wel aan mannen, die de ongelooflijke pretentie hadden, het botermaken beter te kennen.

Reeds in 1874 maakte Mindert Bokma de Boer een studiereis naar Denemarken om zich op de hoogte te stellen van de machinale zuivelbereiding in een artikel van Jhr. mr. D.O. Engelen over de vooruitgang van de zuivelbereiding in het buitenland wordt reeds in 1875 op samenwerking aangedrongen.

Dr. W.D. Gratema maakte in 1875 een bewerking van „Studien Über das Molkeriewesen” van C. Petersen, C. Boysen en dr. W. Fielschmann. In het naschrift wordt gezegd:

„Ofschoon de Friesche boter nog algemeen gezocht is, toch begint de Deensche haar van de Londensche markt te verdringen. Uit het voorgaande is gebleken, dat de verbetering in de hoedanigheid der Deensche boter vooral een gevolg daarvan is, dat men de bereiding op groote schaal drijft met andere woorden dat de meeste melk in boteren kaasfabrieken verwerkt wordt. Zouden nu dergelijke fabrieken in Friesland ook niet gunstig op de zuivelbereiding werken? Als wij zien wat in Denemarken geschied is, dan kan er mijns inziens geen twijfel bestaan of het antwoord moet bevestigend luiden. De beste toestellen zijn voor iedere boerderij afzonderlijk te kostbaar, maar zulke inrichtingen zouden volgens den eisch des tijds ingericht kunnen worden. Veel handenarbeid zou bespaard worden.

Men krijgt in zulke inrichtingen meer en betere producten uit dezelfde hoeveelheid grondstof. Juist in het rijke Friesland zou zulk een stelsel eerder dan in andere provinciën van ons vaderland voldoen. De boerenplaatsen liggen er niet zover van elkaar verwijderd dat het vervoer der melk bezwaar zou opleveren. Ook de vrouw des landbouwers zou daardoor van een zware taak bevrijd worden. Terwijl thans niet alleen de zorgen voor het huisgezin hoor drukken, maar ook de melkerij aan haar nijvere hand is toevertrouwd, zou zij zich als dergelijke inrichtingen tot stond mochten komen, meer kunnen wijden een hare edele roeping. Zulke fabrieken zouden de zuivelbereiding zeer bevorderen. De ontwikkeling van dien tak van landbouw zou gunstig terugwerken op de welvaart van geheel Friesland.

De heer Jan Rinkes Borger pleitte in 1878 in zijn brochure over de oprichting van boteren kaasfabrieken. Juni 1878 ging een commissie uit de „Friesche Maatschappij van Landbouw”, bestaande uit de heren Jhr. Mr. L.C. van Beyma Thoe Kingma, P.C. Walman en H.F. Pasme naar Denemarken. Nadat zij in juli 1878 waren teruggekeerd werd in een rapport hierover het „Swartz-stelsel” aanbevolen.

Nog in hetzelfde jaar werd op de landbouwtentoonstelling te Apeldoorn de methode Swartz vertoond en uiteengezet, op deze tentoonstelling van de „Geldersch-Overijsselsche” Maatschappij van Landbouw, werd een inzending, tekeningen en beschrijving van een kaasfabriek volgens de Swartzmethode, van de heren J. Rinkes Borger en J. Boeke bekroond.

De pioniers

Jan Rinkes Borger, geboren te Joure (Haskerland) 14 april 1845, overleden te Sneek 4 juni 1915. Hij was een zoon van Jan Cornelia Borger en Ringtje Jan Rinkes. Overeenkomstig de wens van grootvader Jan Rinkes kreeg bij de toevoeging „Rinkes” tussen zijn voornaam, en de familienaam Borger. Hij bezocht de lagere school van meester Gauw en daarna de Franse school van Hallema te Joure.

Op de boerenplaats van F.R. van der Ley te Haskerdijken werd hij opgeleid in het boerenbedrijf, 11 mei 1870 vestigde hij zich te Aduard als pachter van een boerderij op Den Ham, eigenaar was de graankoopman Wytze van Bruggen. In april van het volgend jaar trouwde hij met Diederika Elizebeth van Hoorn, dochter van de predikant. Ze was geboren te Noordhorn 20 januari 1843, overleden te Sneek 13 februari 1920.

De plaats op den Ham was een bouwplaats. Hij voelde zich meer aangetrokken tot de veehouderij. Na het verstrijken van de pacht vertrok het gezin 25 april 1877 naar de stad Groningen. Hier kwam hij in aanraking met de heer **Jacob Boeke**, die bekendheid genoot op het gebied van landbouw- en zuivelwerktuigen. Verder maakte hij een studiereis naar Denemarken.

Op de landbouwtentoonstelling in 1878 te Apeldoorn kwam hij in contact met de heren mr. H.L.A. Obreen en A.L. Sturler, de initiatiefnemers voor een op te richten „Leidsche Melkinrichting” en werd hem het directeurschap aangeboden. 9 December 1878 vestigde hij zich in Leiden in de bovenwoning van de reeds gebouwde inrichting, Rijnsburgersingel 23.

Hij werd een welbekend zuiveldeskundige, wiens naam met de geschiedenis van de zuivelbereiding in Nederland onverbrekkelijk verbonden is. Hij is bekend in woord en geschrift over belangrijke zuivelaangelegenheden als adviseur bij de oprichting van zuivelfabrieken. Als bewijs van goedkeuring werd o.m. zijn handtekening gevraagd in 1886 op de stukken voor de eerste coöperatieve zuivelfabriek te **Warga** in Friesland. Ontwerper van de „Vereeniging tot bestrijding van knoeierijen in den boterhandel” waarvan hij van 1885-1895 secretaris en daarna erelid was.

Een kritisch verslag over de tentoonstelling in Leiden van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw in 1880, werd beloond met de gouden medaille en 50 gulden. In 1882 was hij medeoprichter, samen met D. Harmes, groothandelaar in boter te Harlingen, Th. J. Waller te Anna Paulowna en J.R. Wüste te Amsterdam, van een „*Nederlandsche Maatschappij van Kaas- en Roomboterfabrieken*”, welke veel heeft bijgedragen tot vestiging en verdere uitbreiding van de fabriekmatige zuivelbereiding in Friesland en daarmee het predikaat „Koninklijke” verwierf. De maatschappij had fabrieken te Sneek, Ysbrechtum en Bolsward in 1883, daarna in Oudega W. Oosterlittens en Wommels. Rinkes Borger bleef tot zijn overlijden aan de maatschappij verbonden. Van 1890-1898 was hij lid van de provinciale staten van Zuid-Holland.

Op 18 februari 1897 gaat hij in 's-Gravenhage wonen waar hij directeur was van de opgerichte maatschappij „*Neerlandia*” met als deelnemers; de „*Leidsche Melkinrichting*”, de zuivelfabriek in **Sassenheim** en de Melkinrichting *Neerlandia* in **Den Haag**. De concurrentie tegen „*De Sierkan*” in **Den Haag** en meerdere oorzaken hebben er toe geleid dat in 1905 liquidatie volgde.

Jan Rinkes Borger vertrok naar het „Heitelan” en vestigde zich te Sneek, waar hij als redacteur van de zuivelpcourant van de *Rijkst Zuivelschool* te **Bolsward** menig belangrijk artikel

geschreven heeft. Van zijn hand verschenen o.m. in 1905, Over koemelk als voedsel (bekroonde prijsvraag door de Noord-Hollandse vereniging „Het Witte Kruis”). Eveneens verschijnt van hem in datzelfde jaar „De Kaaskwestie”. „De Boterkwestie” was reeds eerder verschenen.

Mindert Bokma de Boer, geboren te Leeuwarden 10 juli 1847, overleden te Utrecht 24 november 1909. Hij was het enig in leven gebleven kind van Wytze Bokma de Boer, dochter van de predikant ds. Balthazar de Boer. Op 4 mei 1853 werd hij reeds wees, zijn oom Schelte Bokma de Boer werd voogd, deze dreef in Leeuwarden een florissante zaak in grutten- en koloniale waren. Zijn beide zoontjes Mindert waren op zeer jeugdige leeftijd overleden. Neef Mindert die zeer leergierig was werd leerling van het gymnasium en voelde er niets voor om in zijn ooms bedrijf te komen.

Mindert Bokma de Boer werd 27 september 1866 aan de Leidse Universiteit ingeschreven als student in de Wis- en Natuurkunde, verwisselde de studie met die in de Rechten, waarin hij het kandidaatsexamen aflegde.

Op 27 oktober 1866 werd hij lid van het studenten „Selskip Frisia te Leyen” van 19-10-1869 tot 24-3-1871 was hij daarvan tweede potestaat (penningmeester) en werd vervolgens tot erelid benoemd. Hij vestigt zich 12 juni 1871 in Leeuwarden. Hij is dan kandidaat-notaris en wordt als officier bij de schutterij ingedeeld. Hij trouwt te Heemskerk met Geradina Wilhelmina Zaalberg, geboren in Leiden 24 februari 1849, dochter van Hermanus Zaalberg, burgemeester van Heemskerk, oud-vennoot van de Leidse Dekensfabriek en Elisabeth Hendrika Kiewit. Uit het huwelijk wordt hun enig kind Wytze geboren te Leeuwarden, Weaze W.Z. 37, boven, op 20 december 1873. 4 oktober 1873 had zijn vrouw de eerste steen gelegd voor het te bouwen landhuis El-Dorado te Veenwouden, 18 april 1874 gaan zij te Veenwouden wonen.

Terug gekomen van een studiereis in 1874 naar Denemarken, werden door Mindert de nodige gronden aangekocht te Veenwouden (gem. te Leeuwarden 10 dec. 1874 en 2 jan. 1875) voor een te bouwen zuivelfabriek. Het zou nog vier jaar duren voordat met de bouw begonnen werd. Medewerking was niet te vinden. Reden waarom Mindert zich 24 maart 1877 aan de Universiteit te Groningen liet inschrijven om zijn rechten studie te voltooien.

Gesterkt door het rapport van de commissie uit de *Friesche Maatschappij van Landbouw* dat in juli 1878 verscheen besloot Mindert tot de oprichting van de eerste roomboter- en kaasfabriek in Friesland, die hij „Freia” (in het Noors godin van de landbouw) noemde. Het is begrijpelijk dat er ondernemingsgeest en moed voor nodig waren de eerste te zijn om voor eigen rekening en risico en tegen de toen nog bestaande tegenstand tegen de fabrieksmatige zuivelbereiding, deze kostbare onderneming te beginnen. Mindert Bokma de Boer was dan ook genoodzaakt de fabriek te verkopen, zie verder de roomboter- en kaasfabriek „Freia”.

Hij vertrekt met zijn gezin 10 november 1883 van Veenwouden naar Haarlem, woont aldaar Gedempte Oude Gracht 128 en was Commissionair in wijnen, verhuist 14 april 1891 naar 2e Hasselaarsstraat 4 en vertrekt uit Haarlem naar Beverwijk (gem. Velzen) in de villa „Holland op zijn smalst”, op 28 april 1892. In 1893 vestigt hij zich tijdelijk in Veenwouden. Hij treedt dan weer in het nieuws om te komen tot oprichting van een „Bond van Zuivelbereiders in Nederland”. Van zijn hand verschijnen artikelen in de Leeuwarder Courant op 4 augustus en 30 oktober en op 24 november 1893. In het Nieuws van den Dag en op 22 december 1893 en 12 januari 1894 nogmaals in de Leeuwarder Courant. Het zou tot 1908 duren voor de „Vereniging van Zuivelindustrie en Melkhygiëne” werd opgericht.

In het gedenkboek „*Van veertig zegenrijke melkjaren 1908-1948*” van genoemde vereniging, wordt in een artikel van de heer J. Anema; De ontwikkeling van de particuliere zuivelindustrie, de verdiensten van Mindert Bokma de Boer nog eens nader toegelicht. Hij haalt hier o.m. uit een open brief in de Leeuwarder Courant van 12 januari 1894 het volgende aan:

„Toen ongeveer vijftien jaar geleden in Friesland gevoeld werd, dat het met de zuivelbereiding niet langer zo kon doorgaan, toen men door schade en schande aldoor wijzer was geworden, terwijl men echter de pogingen van ondergetekende, die hij met offering van veel kosten in 1879 aangewend had, om tenminste een voorbeeld te geven en de boeren te helpen breken voor een betere toekomst, den Frieschen Veehouders waardig met een veel „betekenend stilzwijgen begroet had ging er eindelijk een licht op” en verder., vergeef mij zoo ik somtijds eenigszins scherp was in mijn oordeel, mijn hart is vol van de miskenning die ik in Friesland, in de provincie waar ik den eersten praktische stoot gaf aan eene verbeterde toepassing der Zuivelbereiding, heb moeten ondervinden”.

Mindert en zijn vrouw vertrekken (29 december 1894) naar Groningen (Praediniusingel 92). Hij was privaat-zuivelconsulent, schrijver, vertaler en repetitor. Van zijn hand verschenen o.m. „Het Landbouwbedrijf” bij Noorman en Co, en „Ons zuivelbedrijf” deel 1, [1900] bij de Gooische Drukkerij, zijn vrouw overlijdt 11 april 1901. Mindert vertrekt 13 november 1902 naar Utrecht.

„Freia” te Veenwouden

In 1874 werd door Mindert Bokma de Boer in Veenwouden, de grond voor een te bouwen zuivelfabriek gekocht. Het word september 1878 toen zijn zoon Wytze Schelte de eerste steen legde. In de oude oostelijke gevel is deze steen, waarin gebeiteld W.S.B.d.B. nog aanwezig. 4 april 1879 komt de aanvraag tot oprichting van de zuivelfabriek „Freia”, vergezeld van de nodige bijlagen, vereist bij de wet, van 2 juni 1875 (staatsblad 95), bij de gemeenteraad van Dantumadeel. De concessie werd aan Mindert Bokma Boer verleend op 10 mei 1879 echter onder beperkende voorwaarden; over de hoogte van de schoorsteen en de waterafvoer. Dit terwijl door de hinderwet bij de aanvraag van 3 april en het proces-verbaal van 22 april 1879 geen bezwaar werd gemaakt. Mindert vraagt op 12 juli 1879 ontheffing aan van de beperkende voorwaarden aan Gedeputeerde Staten van Friesland, die na ingewonnen bericht van B. en W. van Dantumadeel van 19 Juli 1879, het verzoek weer terug verwijzen naar B. en W.

Uit de raadsnotulen van Dantumadeel van 28 juli 1879 wordt de brief van Gedeputeerde Staten behandeld en tevens een brief van M. Bokma de Boer van 22 Juni jl. dat de wijziging in de machinekamer alleen bestaat in het omschuiven van een binnenmuur. Met algemene stemmen, wordt besloten dat aan zijn verlangen niet kan worden voldaan en hij zich opnieuw zal hebben te wenden tot het college bij de Wet aangewezen. Op 29 augustus 1879 dient Mindert een verzoek in aan B. en W. met redenen aankleed om de concessie van 10 mei 1879 te wijzigen, op 17 september 1879 krijgt hij eindelijk de gewenste vergunning.

„Freia” werd eind 1878 begin 1879 gebouwd op het Kadastr. perceel Veenwouden sectie f858. De indeling van de zuivelfabriek, die ongeveer 30 meter lang en 10 meter breed was, was als volgt:

Een melkontvangstlokaal, waarbij met paard en wagen in een afgesloten ruimte gereden werd, een kaaslokaal met pekellokaal, een botermakerij, een koellokaal, een machinekamer met een 6 pk stoommachine, een ketelhuis met ketel en een 8 meter hoge ijzeren schoorsteen, en een kantoor, waaronder kelder. Behalve het fabrieksgebouw was er op het terrein een stal-

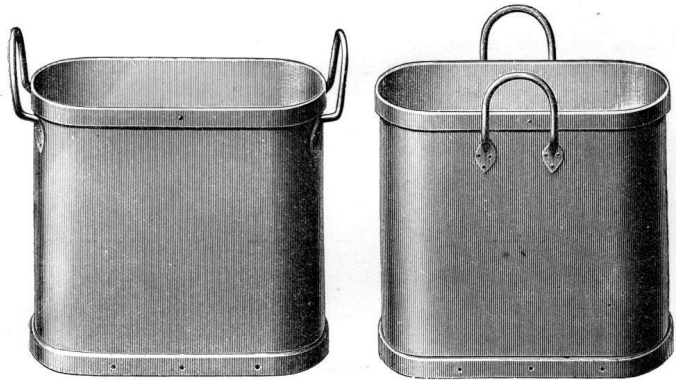
ling, een wagenhuis en een ijshok.

De fabriek was volgens het „Swartz” stelsel ingericht.

Het berust op koelen van de melk in daartoe bestemde vertind ijzeren vaten in ovale vorm van ongeveer 30 á 40 kg melk inhoud. Voor de koeling had men ijs nodig dat 's winters verzameld werd in het ijshok, vooral als het van ver moest komen een kostbare zaak.

Het personeel bestond uit 8 man, welke voor opleiding reeds vroeg waren aangetrokken. Uit Amtliebenburg in Pruisen kwam 20 augustus 1879 nog de melkbereidkundige Heinrich Reupke. In Duitsland waren namelijk contacten gelegd voor de levering van z.g. „Boekstein Käse” een magere kaassoort. Eind september 1879 was de fabriek volledig in productie. Ze werd geregeld door belangstellenden bezocht en er meldden zich leerlingen aan.

Een aardig voorbeeld komt voor in het „Dagboek van Betje Boerhave”. Geert haar zoon uit Ommen komt in 1881 in de leer op „Freia”. Hij vertelt ervan dat op „Freia” de fabriek van Bokma de Boer, de fijnste boter van Friesland wordt gemaakt en dat het de eerste zuivelfabriek was.

Twee uitvoeringen van zg. Swartz vaten

Door de tegenwerking die ondervonden werd bij de oprichting en na de ingebruikname; dikwijls was het moeilijk om voldoende melk tegen redelijke prijs de verkrijgen, werd met verlies gewerkt. De fabriek had het grootste deel van het vermogen van Mindert Bokma de Boer gekost. Toen door Duitsland, de invoer van „Boeksteinkäse” aan banden werd gelegd ter bescherming van de eigen industrie en opnieuw investeringen nodig waren om op centrifugerend over te gaan, zag hij het niet meer zitten. De fabriek met bijgebouwen en aanliggende grond werd 1 september 1882 verkocht aan Hero Arjens Brouwer, geboren in Joure op 20 jan. 1880. De twee Alfa's centrifuges van Boeke en Huidekoper uit Groningen werden aangeschaft. Bij de kaasproductie werd mede overgegaan op de magere Frisse nagelkaas.

Hoewel de resultaten beter waren en de tegenwerking verdwenen was, werd het bedrijf op vrijdag 5 september 1890 opnieuw verkocht. De nieuwe eigenaar werd de heer Gentius Tigler Wybrandi. Hij was directeur geweest van de eerste Coöperatieve Zuivelfabriek, die in 1886 te Warga in gebruik genomen was. Hij bracht veel ervaring mede en liet verbeteringen aanbrengen, maar ging nog niet tot uitbreiding over. In januari 1906, na het overlijden van de heer Wybrandi moest zijn weduwe Trijntje Kleffens, bij gebrek aan mannelijke opvolging, het bedrijf verkopen een Klaas Anema.

De heer Anema geb. te Ried 5 aug. 1865 was 15 jaar directeur geweest van de zuivelfabriek te Oudega (W) van de *Kon. Ned. Mij van Kaas- en Roomboterfabrieken*. In 1889 had hij, samen met de heer W. Kestra de latere directeur van de zuivelschool te Bolsward, een leergang gevolgd aan de zuivelschool te Casekow

Kl. Anema gaf opdracht, aan architect H.H. Kramer te Leeuwarden, een plan voor uitbreiding van de „Freia” te maken. Het bestond uit het inrichten van een kantoor, karn- koel- en kaaslokalen, een afdeling voor melkontvangst, spoelplaats, ketelhuis en machinekamer. De zolder werd opgetrokken voor kaaszolder.

Daarna hadden nog uitbreidingen plaats op 23 nov. 1909, 12 dec. 1915. Op 16 november 1918 word vergunning verleend tot het bouwen van een nieuw ketelhuis met ketel, tegelijk werd toen de stenen fabrieksschoorsteen gebouwd, de hoogste zuivelschoorsteen in Friesland, nog steeds een baken in het mooie landschap. Juli 1919 werd vergunning verstrekt tot vergroting van het kaaspakhuis. In 1947 werd een nieuw kantoorgebouw gebouwd. De zuivelfabriek „Freia” werd een NV.

In 1921 werd „Freia” opgenomen in de Exploitatie mij. Veenwouden, directeur Klaas Anema. In 1936 werd de rechtsvorm omgezet voor het gehele bedrijf, zowel de fabriek te Veenwouden als de handel in zuivel- en melkproducten. Het werd „Freia NV.” met als directeur Wiebe Jan Anema, geboren 5 november 1894 in Oudega (W) en overleden 23 januari 1951. Hij was met ingang van 11 januari 1960 als directeur afgetreden. Jan Anema, geboren 23 april 1897 M Oudega (W) was inmiddels directeur geworden. In 1969 wordt de naam gewijzigd in Exploitatie Maatschappij Veenwouden N.V. De zuivelfabriek „Freia” wordt verkocht aan de *Oldambster Zuivelfabriek en Melkinrichting NV.* te **Winschoten**. De NV. houdt zich met ingang van 30 juni 1969 bezig met de liquidatie van de zaken. Het bedrijf is stilgelegd.

Naschrift

Het is dit jaar 100 jaar geleden dat de twee eerste machinale zuivelfabrieken in Nederland werden opgericht. Beide fabrieken hebben dit niet overleefd. De Leidsche Melkinrichting is gesloopt. In Veenwouden staat de uitgestorven Zuivelfabriek „Freia” met zijn hoge schoorsteen. Plannen om het in 1970 stil gelegde bedrijf een bestemming te geven hebben nog geen resultaat gehad.

Van de ongeveer 860 zuivelfabrieken die ons land gekend heeft zijn er nog geen 200 over. Van al die stilgelegde of afgebroken fabrieken zou een geschiedenis te schrijven zijn, waarin veel soortgelijks terug te vinden is, dat wij gemeend hebben te moeten vastleggen van het begin van de machinale zuivelbereiding in Nederland. Het economisch facet is praktisch buiten beschouwing gebleven, het zou er wellicht niet vrolijker op geworden zijn.

Utrecht 1979

W.J. Bokma de Boer

